

Stara Grčka

1. Kreta

UVODNA NAPOMENA

Stara Grčka kolijevka je evropske civilizacije, pa i naše. Tokom ciklusa od 6 nastava-ka* upoznat ćemo se s poviješću, umjetnošću, književnošću i uopće životom starih Grka. Pokušaj nije lagan, serija mora zadovoljiti i one koji o Grčkoj znaju malo i one koji o njoj znaju mnogo. Želimo prije svega zainteresirati i o ovim temama upoznati onaj dio omladine koji u srednjim školama uči u okviru predmeta povijesti teč nekoliko sati antičke povijest, zatim sve one koji nisu išli ili ne idu u srednju školu i svima dati sliku povijesti i razvitka te u geografskom smislu male zemlje, a giganta u razvitku misli i sposobnosti.

*»Ostrvo Zeusovo Kreta na širokoj
pučini leži,
Tamo je planina Ida, kljievka
našega roda.«*

(Vergilije, Eneida, III 104–105)

Otok Kreta najveći je i najjužniji grčki otok. Površina mu je 8.274 m², dug je 255 km, sa tri planinska masiva, od kojih je najviši Ida koji okružuje prema jugu najstariji kulturni dio otoka — Mesaru, kroz koju vjekovima vode putevi prema Knosu i Herakliju. Između tih masiva vijugaju kroz mala udolja rijeke i ulijevaju se u more na mjestima gdje se nalaze prostrane plaže. Na otoku danas živi oko pola milijuna stanovnika.

Ovdje je nastala najstarija civilizacija Evrope nazvana »kretska« ili »minojska« (po mitskom kralju Minosu), i to oko 3.000 godina pr.n.e., a trajala je gotovo 20 vjekova.

Ovu kulturu poznajemo na osnovi ostataka spomenika i mnoštva dragocijenih umjetničkih predmeta pronađenih za vrijeme arheoloških iskopavanja koja je od 1898. godine vršio engleski arheolog Artur Evans, otkrivši gradove Knos i Fest.

Knos je bio centar minojske kulture. To potvrđuje otkrivena vladarska palača na čijim se zidinama divimo prekrasnim freskama. Uz nju su otkrivene i dvije palače u Festu, jedna iz 2100. god.pr.n.e., a druga iz 1600. pr.n.e.

Kreta i mit

Na Kreti sunce grije čitave godine, ona ima i svoje bijele noći. Mit kaže da je blještava svjetlost sunca primamila Dedalova sina Ikara i postala uzrokom njegove smrti. Priče o Minosu i Dedalu ne mogu se promatrati odvojeno. Dedal je bio vješt kipar i graditelj, praunuk atenskog kralja Erehteja. Vjerovalo se da je pronašao sjekiru, pilu i mnoge druge alatke. Morao je zbog zločina napustiti Atenu, pa je sa svojim sinom Ikarom otišao na Kretu kralju Minosu. Za njega je Dedal izgradio znameniti LABIRINT, u kojem je boravio Minotaur, sin Minosa i Pasifaje, čudovište s tijelom čovjeka i glavom bika, rođen

* Tekst je bio predložak serije snimljene za Obrazovni program TV Zagreb i emitirane tokom školske godine 1988/1989. U časopisu će grada biti raspoređena u četiri nastavka.

nakazan za kaznu Minosu koji je pokušao prevariti Posidona, žrtvovavši mu običnog umjesto svetog bika. Hranili su ga na smrt osuđenim razbojnicima ili mladićima i djevojkama što su ih u ime danka slali na Kretu pobijedeni narodi. Minotaur je vjerojatno identičan s feničanskim Molohom, kojega su isto tako zamišljali s glavom bika i kojemu su prinosisi ljudske žrtve. Spomenimo da je Molohu bio sličan i brončani div Tal (preteča robota!) sluga Minosov, koji je čuvao Kretu od stranaca. Minotaura je ubio atenski heroj Tezej, a u borbi Tezeja s Minotaurom simbolično je izraženo kako je taj strani, surovi kult dokinuo Tezej, prethodnik ugađene helenske ulture. Ovaj mitološki događaj često je bio predmetom obrade mnogih antičkih pisaca, od kojih ističemo Homera (*Ilijada* XII i XIX, *Odiseja* XI), Hesioda, Euripida, Herodota i Vergilija.

Grci su na Minosa, mitskog kralja otoka Krete, prenijeli sve što su iz dva stoljeća prije trojanskog rata znali o njegovoj povijesti. On je prvi zakonodavac i uvodi bogoslužje. Naime, prema Homeru Minos je sin Zeusa i Europe — po kojoj je današnja Evropa dobila ime. Zeus ju je ugrabio i odnio na Kretu, pretvorivši se u bijelog bika. Minos je povjerljivi drug i poslušan sin svog oca. Svake je devete godine odlazio u svetu pećinu da tu od Zeusa dobije nove zakone. Brat mu je poznati junak iz *Ilijade*, Sarpedon, a žena Pasifaja. Od njegove djece poznati su **Androgej**, koji je prema mitu na svečanim igrama u Ateni pobijedio sve takmace pa su ga oni iz zavisti ubili. Zato poslije pobjede Minosa nad Atenjanima dolazi do sramotnog danka — slanja mladića i djevojaka za žrtvu Minotauru. Jednako je znamenit Minosov sin **Glauk** koji je imao proročanski dar, a kad je umro, oživio ga je Asklepije, pa **Deukalion** — Argonaut i kalidonski lovac, te kćerke **Arijadna** i **Fedra**. Prva je pomogla Tezeju da ubije Minotaura i po savjetu Dedala dala Tezeju klupko konca s pomoću kojeg je izašao iz labirinta. Tezej je bježeći s Krete poveo sa sobom Arijadnu, ali ju je na zapovijed boga Dionisa ostavio na otoku Naksu. Ona se udala za Dionisa i dobila od Zeusa besmrtnost i vječnu mladost. Fedra je bila druga Tezejeva žena i rodila mu je sina Akamanta. Zaljubila se u Tezejeva sina iz prvog braka, Hipolita, no on je prezreo njezinu ljubav, pa ga je oklevetala pred Tezejem. On je prokleo Hipolita i skrivio njegovu smrt. Kada je Artemida dokazala mladićevu nevinost, Fedra je sebi oduzela život. Ljubomornu Fedru izvršno su okarakterizirali Euripid i Racine.

Stariji mitovi prikazuju Minosa kao pravednog i mudrog vladara, a u kasnijima je nepravedni tiranin. Uz Radamanta i Eaka, on je sudasc u Donjem svijetu.

Vratimo se sada mitu o Dedalu i Ikaru. Budući da je Dedal savjetovao Minosovoj kćeri Arijadni kako će uz pomoć klupka užeta pomoći Tezeju da izađe iz labirinta, Minos ga je zajedno s Ikarom zatvorio u labirint. O tome Ovidije (*Metam.* VIII, 183-195):

Dedalu omrzne Kreta međutim, omrzne dugo
Izgnanstvo, dođe ga želja za zavičajem, al' morem
Zatvoren bješe te reče: »Nek zemlju mi i vodu krati,
Al' bar su otvorena nebesa; onamo idem;
Neka i svijem vlada, al' uzduhom ne vlada Minos«.
Reče i nà neznâna na umještva upravi misli,
Prirodu stane da m'jenja. Po redu namjesti perje,
Kao brežuljak misliš da raste. Seljačka tako
Svirala s nejednakim cijevma se pomalo diže.
Onda ih sastavi koncem po sr'jedi, a voskom odozdo
i pošto tako ih složi, tad malo ih savi i pregnu
Hoteć ko prava ih krila načiniti ptičja.

(Preveo Tomo Maretić)

Dedal je dakle načinio krila od ptičjeg perja i voska pa su obojica odletjeli u sjeverozapadnom pravcu. Ikar se vinuo odviše visoko, pa mu sunce otopi vosak koji je

sastavljao pera, i on se strmoglavi u more koje je po njemu prozvano Ikarskim. Poslije Ikarove smrti Dedal je obišao mnoge zemlje i svugdje podizao umjetničke građevine, prije svega na Siciliji, gdje se spustio nakon leta s Krete i posvetio prva krila Apolonu. Dedal je mitski praotac umjetnika iz plemena Dedalida, kome je pripadao i Sokrat, a ujedno je i mitski predstavnik atičke i kretske umjetnosti. Stavljaju ga u isti red s Prometejem i Hefestom, čiji je nadimak isto tako *daidalos* ili *daidaleos*, što znači »lijepo izrađen, šaren«. O Dedalu i Ikaru pisali su, između ostalih, i Pindar, Sofoklo, Euripid, Aristofan, Vergilije, a najljepše Ovidije.

Na Kreti je othranjen i glavni grčki bog — Zeus. Na planini Idi čuvale su ga nimfe Adrasteja i Ija, a othranila ga je koza Amalteja.

Otac Zeusov, Kron, upozoren proročanstvom da će ga jedno od njegove djece svrgnuti s prijestolja, htio ga je ubiti.

Majak Reja pružila je Kronu umjesto Zeusa kamen u pelenama i tako mu spasila život. Pomoću svoje braće zbacio je s prijestolja oca Krona, pobijedio Titane i Gigante i postao svemogućí gospodar svijeta, otac bogova i ljudi, vladar svih bogova i kraljeva, čuvar poretka u svemiru, nagovjestilac budućnosti. Prijestolje mu je na Olimpu, odakle baca munje i gromove, skuplja i rastjeruje oblake. Pod njegovom su zaštitom narodne skupštine, svaka porodica i dom, svaki gost, stranac i bjegunac. On štiti prava i zakone, upravlja ratovima, pa zato drži u rukama boginju pobjede Nike.

Najsajnije svetkovine u čast Zeusu bile su olimpijske igre koje su održavane svake četvrte godine u Olimpiji na Peloponezu. Sa ženama Metijom, Temidom i Herom ima djecu Atenu, Hore, Moire, Aresa, Hefesta i Hebu. Sa smrtnim ženama, Letom — Artemidu i Apolona, s Majom — Hermesom, Semelom — Dionisa, Demetrom — Perzefonu, Dionom — Afroditu, Eurinomom — Harite, Mnemosinom — Muze, Alkmenom — Herakla, Danajom — Perseja i Ledom — Dioskure.

Najljepši mu je hram bio u Olimpiji, a tu mu se nalazio i najbolji njegov kip, djelo kipara Fidije, izrađen u hriselefantini, tj. od bjelokosti i zlata. Visina kolosalnog kipa bila je oko 24 metra. Kip se sačuvao osam stoljeća, te je još stajao na svom mjestu 393. godine n.e. kada su posljednji put proslavljene olimpijske igre. Propao je za najezde barbarskih plemena na Peloponez.

Kasniji kipari tražili su što duševniji izraz, a odličan primjer takva pristupa je kolosalna glava u Vatikanskom muzeju, koja se prema mjestu gdje je nađena, zove Otricoli. Snažne crte lica i visoko čelo izražavaju mudrost i samosvjesnu snagu, dok u isti mah, crte oko malo otvorenih ustiju daju licu izraz blagosti. Bujna kosa i gusta brada svemu su dostojan okvir.

Kretski spomenici

Čitava Kreta djeluje kao veliki arheološki park. Spomenici monumentalne kretske kulture dokaz su moći, materijalnog prosperiteta i visoko razvijenih estetskih potreba. Međutim, dvorovi, palače i vile kretskih aristokrata, uspoređeni sa skromnim zgradama običnih pučana, ukazuju na velike razlike u društvenom položaju. Ipak je, čini se, život tekao u miroljubivoj atmosferi. Nema, naime, tragova ustanaka ili rušenja palača. Ustanovljeno je da je prvo razaranje kretskih palača posljedica prirodne kataklizme, a ne unutarnjih borbi.

Homer je naveo postojanje 20 gradova na Kreti. Do danas su ih arheolozi iskopali preko 150! Artur Evans je došao na Kretu s namjerom da istražuje staru civilizaciju samo godinu dana, a ostao je pune tri decenije! Dvije su vrste izvora koje nas obavještavaju o dvorovima i običnim kućama: arheološki tragovi i njihovi opisi u literarnim izvorima. Usporedimo to sa tekstom iz Homerove Odiseje, VII 84—132:

Kakono sunce sja il' mjesec, takvim se sjajem
 Dom junačine kralja Alkinoja visoki sjao.
 Mjedeni su se zidi protezali sa obje strane
 Od praga pa sve do konca, a optok od nada bježe;
 Tvrđu su kuću vrata iznutra zaklapala zlatna,
 Srebrni dovratnici u mjedenom stajahu pragu,
 Gornji je prag od srebra, biočug je od zlata bio.
 Na obje strane zlatna i srebrna bijahu pseta,
 Koja je bio Hefest načinio umom, vještinom,
 Da junačini kralju Alkinoju čuvaju kuću
 I da besmrtni budu, i nikad im ne dođe starost.
 Uza zid stoci sa strana obijū stajahu redom
 Od praga pa sve do konca, a na tim stocima bjehu
 Prostrti umjetni sazi i tanki, rukotvori ženski.
 Naroda feačkog tu čelovode sjedahu skupa
 Jedući i pijući, jer svega imahu vazda.
 Na krasno izrađenih na podnožjih zlatni dječaci
 Stajahu tu držeći u rukama goruće zublje,
 Gostima čitavu noć u dvorma svijetleći tako.
 U tim dvorima kralj pedeset sluškinja ima;
 Jedne sluškinje melju na žrvnjima bijelo žito,
 A druge tkanje tku i u rukama predivo suču
 Sjedeć po redu onako ko lišće u dugog jagnjeda;
 Žitko se cijedi ulje iz dobro vezanog lana.
 Kako Feačani bolje od sviju umiju ljudi
 Po moru lađe brze da gone, njihove žene
 Tako umiju tkati, Atena im više no drugim
 Dade, prekrasna djela da znadu, i čestitu pamet.
 Izvan dvorišta bašča od četiri jutra imade
 Blizu do vrata, a plot je oko nje sa strane obje;
 Tu su visoka stabla izrasla brsnata mnoga,
 Kruške, sladuni uz njih i jabuke sa krasnim plodom.
 I smokve slatke cvatu i masline brsnate k tome.
 Od voća svega se tog ne premiče zimi ni ljeti
 Ništa nit' ikada gine, već c'jelu godinu traje.
 Zefir neprestano duše, te rastu i bujaju stabla.
 Kruška za kruškom zori, za jabukom jabuka zori,
 Jedan za drugim grozd i jedna za drugom smokva.
 Tu je Alkinoja kralja plodorodni zasaden voćnjak,
 Jedni se grozdovi suše u prisoju na mjestu ravnu
 — Dio je voćnjaka to, — a grozdove trgaju druge,
 Neki tiješte već, a sprijed su nezreli grozdi,
 Koji se trijebe tek, a neki se počinjū crnjet.
 Na kraj voćnjaka toga u redu su gređice pune
 Povrća svakojakog, što njime vazda se kite.
 Dva su izvora u tom voćnjaku, jedan po njemu
 Svemu se lije, a drugi ispod praga dvorišta teče
 Prema visokoj kući, gdje ljudi crpaju vodu.
 Takovi dari božanski u dvoru Alkinoja bjehu.

(Preveo Tomo Maretić)

Knos

Najveći i najsloženiji spomenik kretske kulture i arhitekture je palača u Knosu koju je na velikom građevinskom kompleksu otkrio 1900. godine oksfordski arheolog Artur

Evans. On je dokazao da se kultura Krete drugog milenija pr. n. e. može svesti u granice povijesti.

Njene građevine pokrivaju površinu veću od jednog hektara i obuhvaćaju stotine raznih prostorija, povezanih idejom i namjenom u jedinstvenu cjelinu. Počevši od mitskog Dedala, graditelji tih građevina su svojim rješenjima i obradom estetskog izgleda otišli daleko ispred svog vremena. Oni su, a o tome svjedoče palače u Knosu, Festu, Maliji, Gurniji i Hagiji Trijadi, poklanjali prije svega punu pažnju izboru mjesta na kojem su ih podizali. Sve su zgrade imale širok vidik na more, a raskošnim su izgledom nadmašivale sve slične građevine u Egiptu i na Bliskom Istoku. Objekte, često velikih pravokutnih oblika, uljepšavali su kolonadama, trijemovima, velikim otvorenim dvorištima i širokim stepeništima. Stup je bio nosač elemenata građevine ali i dekorativno, obojeno, cilindrično tijelo. Stupovi, po pravilu drveni, sužavali su se od gornjeg dijela (kapitela) prema osnovici (bazi), a na određenim mjestima su ih zamjenjivali pilastri zidani od četverouglatog tucanika. Unutar zgrada nalaze se prostorije: megaron, trijemovi i svečane sale, sve oslikano freskama. Materijal za građevine je bio meki gips, sitnozrni mramor, alabaster i krečnjak. Raznobojnošću krečnjaka isticala se dekorativnost, posebno u kombinaciji sa sigama, mramorom, škrljcem itd. Unutranji dijelovi građevina (podovi, tavan, vrata i prozori) bili su od drveta koje je zbog svoje male težine, prirodne obojenosti, elastičnosti i dugotrajnosti bilo mnogo upotrebljavano.

U prostranim dvorištima između pojedinih građevina (a ona su bila zatvorenog tipa) mogle su se održavati igre i javne priredbe, kao npr. omiljena igra s bikovima. Cijevi od terakote rješavale su dovod vode, a kupaonice su bile raskošne odaje.

Sale za prijeme, religiozne i kultne svečanosti, kao i prijestolna dvorana, bile su izrađene po uzoru na egipatske i one s Orijenta; pojedine zgrade — *insulae* — okupljale su se oko slobodnog prostora. Njihovim vezivanjem u cjelinu stvorila su se i spomenuta dvorišta koja su u razvijenoj arhitekturi palača dobila centralni položaj. Zatim su oko centralnog dvorišta niknule građevine za stanovanje, već spomenute svečane, pa i one manjih razmjera: radionice, stovarišta, odjeljenja za stanovanje posluge i dr. Gospodari Krete — *Wanaksi* i basileji — željeli su, dakle, mjestu gdje žive dati obilježje sjaja i bogatstva, a to su najbolje mogli postići ugledajući se u izgled egipatskih i sirijskih palača.

Da bi zgrade bile što monumentalnije, zidali su ih na katove. To je vidljivo po prostranim stepeništima i svjetlarnicama. Fasade su bile obložene pločicama od fajanse. Dodajmo svemu i mozaike, pa će nam biti jasan Aristotelov podatak da se u tim palačama živjelo ugodno i mirno. Ne postoje nikakvi zaštitni zidovi — sve je otvoreno bilo prema kopnu ili moru.

Dvorac je bio pun ulaza i hodnika, od kojih nijedan nije išao pravo Svaki je hodnik skretao — baš kao i u labirintu u mitu o Minotauru. Grčka riječ λάβρυς, od koje potječe riječ labirint, označava dvosjeklu sjekiru. Dvosjeklica je uklesana u stupove i slikana po zidovima. Izlivena od bronce stajala je na postoljima po čitavu dvorcu. Tako je dvosjekla sjekira zapravo sveti simbol Krete. »Labirint« u stvari znači »kuća dvosjekle sjekire«.

Kretsko slikarstvo

Kao što se za antičke Grke može reći da su živjeli zato da bi mogli misliti, za Krećane se može reći da su živjeli u ljepoti i zbog ljepote. Kretski majstori slikarstva su možda naučili tehniku umejtničkog rada na Orijentu i u Egiptu, ali su njihove umjetničke, lirske i humanističke inspiracije potekle iz životne snage evropskog duha. Bitna su im obilježja snažna emocija i čista ekspresija. Djela kretskih slikara odišu vedrinom,

optimizmom i životnom radošću, te ljubavlju prema prirodi: raspjevane ptice, cvijeće svih boja i oblika, drveće, delfini i ostale morske životinje, a prije svega snažni mladići i lijepe djevojke — to su glavni sadržaji kretskih slikara.

Slikarstvo na vazama

U slikarstvu na vazama jasno se izdvajaju dvije stilske kategorije: tzv. »kamares-vaze« i vaze »stila palača«. Prvi, stariji stil, duguje ime pećini Kamares, iznad Festa, na jugozapadnoj strani Ide, a drugi po vremenu kada se javlja u kretskoj keramografiji, po mjestima (palačama) gdje su vaze otkrivene.

Kretski su slikari našli najkraći put do izražavanja koje je sačuvalo svježinu, smisao i aktualnost od antičkog do suvremenog doba. Oni nisu veličali vladarske ličnosti i pobjede već su se u slikanju svojih predivnih freski inspirirali ljepotom oko sebe.

Skulptura

Skulptura, koja je rađena u minijturnim proporcijama, nije bila bliska kretskim majstorima, ali su i na tom polju dali svima primjer. Kao primjer navodimo figurine »zmijske boginje« i ističemo da su prije svega prikazivali ženske likove. Ta manira prisutna je i u modeliranju terakote. Reljefi imaju prvenstveno dekorativnu namjenu, a izvedeni su na metalu, zlatu i bronci, te na mineralima — steatitu, krečnjaku i mramoru. Posebno su uspjeli reljefi metalnih predmeta.

Poznato nam je kako su kretski majstori lijevali brončane kipove: oblikovali bi voštanu figuru, pa su je oblagali slojem gline i pekli. Dok je figura bila još topla, livac bi pri njenoj osnovi izbušio mali otvor kroz koji bi istekao rastopljeni vosak. Tako je dobio kalup u koji je ulijevao otopljenu broncu. Kad bi se metal stegao i ohladio, razbio bi glineni kalup, a ostala bi brončana figura, po veličini i obliku ista kao i prvobitno voštano obličje.

Kretska gliptika

Kretski su se umjetnici ogledali i u gliptici, vještini rezanja pečata u zlatu, slonovači, terakoti i mineralima, urežući u njih figure ljudi i životinja. Pečati se, kao posebna vrsta umjetničkog rada, prenose iz kretske epohe u grčku antičku umjetnost. A kao game i kameje, ova se vrsta skulpture održala u raznim varijantama sve do danas. Ovdje treba spomenuti i disk iz Festa koji nam je dragocjen podatak o ranoslikovnom pismu sa Krete.

Pismo

Velike su teškoće pri tumačenju prvih oblika linijskog pisma koje je nastalo iz slikovnog. Godine 1953. protumačeno je kasnije linearno pismo B s glinenih pločica i pokazalo se kao rani oblik grčkog pisma. Artur Evans je svoje proučavanje Krete ograničio na spomenike arhitekture, primijenjenu i likovnu umjetnost, a na temelju rezultata tih proučavanja prišlo se, naročito poslije 1953. godine, proučavanju pisanih i jezičnih dokumenata. Dešifriranje tekstova, pisanih najčešće na glinenim pločicama i vazama, bacilo je novu svjetlost na mnogostrano značenje Krete u mediteranskom svijetu, zahvaljujući naporima Ventrisa i Chadwicka, te drugih mikenologa (stručnjake koji se bave tim naučnim radom nazivamo mikenolozima a cijelu novu nauku o tom radu mikenologijom).

Svakodnevni život Krećana

Kako se živjelo u Knosu? Dok je kralj, sjedeći na kamenom prijestolju primao podanike, u istočnom dijelu palače kovači su kovali, grnčari vrtjeli svoja točila, slikari miješali boje. Obične su kuće bile zidane jedna uz drugu, a popločane ulice dijelile su ih na blokove. Kanali su s objiju strana ulica odnosili smeće i kišnicu, a svaka je kuća imala cisternu ili bunar, te cjevovode s tekućom vodom. Kameni kanali, veliki toliko da je kroz njih mogao proći čovjek, vidljivi su i danas, a i sistem skupljanja kišnice u Knosu radi i danas.

Čitav je grad Knos pokrivao oko 12 hektara, od toga je skoro dva i po zauzimao sam dvorac. Imao je oko 100.000 stanovnika (najveći grad na Kreti danas ima tek trećinu tog broja stanovnika)!

Žene su sirile kravlje i kozje mlijeko, drobile pšenicu u stupama ili ručnim kamenim mlinovima, a kruh pekle u zemljanim pećima. Grah, grašak i sočiva bili su omiljeno povrće, pa su ih i sušili za zimu. U velikom skladištu nađen je golem *pitos* sa oko 200 kg graha. U takvim ogromnim ćupovima moglo se čuvati 350.000 litara maslinova ulja. Od voća su rado jeli smokve, dunje, datulje i šljive. Sve su kuće imale preše za cijedenje maslinova ulja, te muljače za vino. Najvažniju ulogu u prehrani imale su ribe i mekušci.

Krećanke

Žene su — za razliku od grčkih žena kasnije — uživale nevidenu slobodu. Pristupovale su javnim igrama, išle u lov i plesale za muškarce u svetim gajevima. Nosile su odjeću po modi s početka ovog stoljeća! Pazile su na uzak struk, prihvativši mušku modu tijesnih pojaseva. Nosile su prslučice sprijeda ukrašene čipkom, s bogatim suknjama koje su im padale sa struka. Suknje su isprva bile zvonaste poput krinolina, a kasnije su cijelom duljinom bile urešene nabranim našivcima. Kosu su sprijeda kovrčale, a uvojci su im padali na čelo, dok im je drugi dio valovite kose slobodno padao niz leđa. Nosile su sandale i kitile se bogatim nakitom.

Igre

Na Kreti je bilo izgrađeno i prvo kazalište koje je služilo za igre s bikovima — četverouglasta arena sa stepenastim gledalištem i ložom za kralja. Mladić bi sačekao bika u trku i hvatao ga za rogove. Kad bi ga bik htio probosti i dignuo glavu, mladić bi se izvio i koristeći snažan zamah bikove glave učinio salto i nogama stao biku na leđa. zatim je izveo obrnuti skok preko glave i dočekivao se na noge na zemlji. Njegova suigračica trudila se da stoji za bika i pomogne kod doskoka. Voljeli su i šakanje noseći na rukama kožne navlake. Glavne su udarce nanosili desnom, a branili se lijevom rukom.

Obredi

Sveti su im predmeti bili već spomenuta dvosjekla sjekira, stup i posvećeni rogovi. Sveti je cvijet bio ljiljan, pa je i kralj nosio ogrlicu od ljiljana.

Uz Zeusa obožavali su i Veliku boginju — Majku Zemlju, kojoj su bile posvećene sve pećine i vrhovi bregova (pećine vode u Donji svijet, a vrhovi planina u nebo)! Kult je stupa proizašao iz kulta drveta. Da bi osigurali dobru žetvu, Krećani su na voćke vješali male lutke, sastavljene od više dijelova. Ruke i noge tih lutaka pokretale su se na vjetru kao da plešu u slavu bogova. Golub je bio sveta ptica jer leti put nebesa, a zmija jer dolazi iz dubine zemlje. Krećani su ih čak i hranili kao svete životinje, smatrajući da su

zmiye duše iz podzemlja koje štite kuću. Vjerovanje Krećana da se duše mrtvih ponekad vraćaju u obliku leptira — održalo se do danas. Seljaci na Kreti i danas nazivaju leptire »malim dušama«.

Nestanak kretske civilizacije

Premda su svježe ahejske snage došle do Krete i uništile njezin mir i spokojstvo, to nije bio i kraj kretske samostalnosti i njene umjetnosti. Nastupanje mitskih potomaka najvećeg grčkog junaka — Herakla — donosi novi duh u život bogatog otoka, ali i preuzima sve bogatstvo duha nastalo na njemu. Kreta je svojom kulturom, osobito umjetnošću, postavila i izgradila široku osnovu na kojoj je grčka civilizacija podizala veliko i bogato djelo svog nepresušnog stvaralačkog duha. Krećani su tokom jednog milenija stvorili kulturni inventar čije se bogatstvo mjeri amplitudama mnogih stoljeća, i to od pisanog sadržaja do najsuptilnijeg umjetničkog proizvoda. Oni su svoje oči otvorili svim ljepotama vječito modrog mora i neba. Svoja su nemirna osjećanja njegovali na igri boja i oblika, svjetlosti i sjena čarobnog kretskog pejzaža. U tom je i značaj i veličina kretsko-minojske kulture i vječito svježe ljepote njene bogate umjetnosti!